

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 351.75

А. В. Градецький

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
Запорізького національного технічного університету

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті розглядаються питання, пов'язані з недоліками законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, аналізується структура нормативно-правової бази, наголошується на необхідності прийняття додаткових кримінально-правових заходів щодо захисту співробітників правоохоронних органів.

Ключові слова: *правопорядок, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, кримінальне законодавство, захист, правові гарантії, Кримінальний кодекс України.*

Постановка проблеми. Реформування Української держави зумовило зміни в політичній, соціально-економічній, етичній та інших сферах життєдіяльності суспільства. Ці зміни супроводжуються зростанням соціальної напруги, кризових тенденцій, корупції і злочинності, різким ускладненням криміногенної ситуації у країні.

У таких умовах стабілізація ситуації стає першочерговим завданням кримінальної політики держави. Водночас значно ускладнюється правоохоронна діяльність, зростають вимоги до організації служби і до професійної підготовки кадрів, що призводить до фізичного і морального навантаження співробітників правоохоронних органів.

Співробітники правоохоронних органів щодня вступають у протидію з кримінально активною частиною населення. Поведінка правоохоронця зумовлена його соціально-рольовою позицією, службовим обов'язком та об'єктивно вимагає від нього ініціативних дій антикриміногенного характеру, що пояснює його підвищену, порівняно з іншими особами, віктимність, тобто схильність стати жертвою у результаті цілеспрямованих дій кримінальних елементів.

Специфіка діяльності правоохоронців полягає у тому, що, володіючи широким колом повноважень щодо забезпечення прав і свобод

громадян від злочинних та інших посягань, співробітники цих органів нерідко самі залишаються незахищеними. Зважаючи на постійне ускладнення умов, у яких доводиться працювати українським правоохоронцям, а також враховуючи тривалий період недовіри і зниження поваги до авторитету держави у цілому та її правоохоронної системи зокрема, на жаль, доводиться констатувати, що з кожним роком зростає число загиблих і поранених під час виконання службових обов'язків правоохоронців. Форми впливу з боку кримінальних структур відрізняються різноманітністю – це і спроби різного роду компрометації, психологічного тиску, зокрема щодо близьких родичів, пошкодження і знищення майна, здійснення опору, приниження честі і гідності та навіть заподіяння шкоди здоров'ю і життю. Викликає занепокоєння зростання кількості випадків посягань із метою помсти за професійну діяльність. Мотив помсти за законну діяльність означає, що посягання на співробітника правоохоронних органів здійснюється за вже виконані дії, тобто за минулу діяльність. Посягання у такому разі може бути як під час виконання особами своїх обов'язків, так і в момент, коли вони ці обов'язки не виконують (під час відпуски, після звільнення тощо).

Усе зазначене впливає на психологічний стан співробітника. Впевненість правоохорон-

ця у комплексній охороні його прав та інтересів має суттєве значення із позиції ефективності виконання професійних обов'язків.

Впевненість у своїй недоторканності перебуває у прямій залежності від міри захисту співробітника правоохоронних органів як потенційного потерпілого. Слабка кримінально-правова охорона свідчить, крім іншого, про недооцінку співробітників правоохоронних органів із боку держави. Такий стан справ не може належною мірою стимулювати до ефективної службової діяльності у правоохоронній сфері. В результаті слабкої захищеності сам правоохоронець перестає цінувати свою службу, втрачає зацікавленість у якісному виконанні обов'язків, починає шукати інший (зокрема, корупційний) сенс трудової діяльності, настає його передчасне «емоційне вигорання». Служба сприймається лише як засіб отримання доходу.

Гострота й актуальність теми забезпечення безпеки співробітників правоохоронних органів у сучасному суспільстві полягає і в тому, що об'єктом посягання є представники влади. Необхідно констатувати, що нині далеко не всі правові і соціальні гарантії, які знайшли закріплення у чинному законодавстві нашої держави, затребувані й апробовані практикою, тому не є адекватними сучасним соціально-економічним умовам.

Отже, актуалізується питання про створення дієвої системи забезпечення правових гарантій службової діяльності правоохоронців, формування ефективного механізму їхнього правового захисту. Законодавче вирішення цієї проблеми, зокрема шляхом створення правового та організаційного механізму реалізації зазначених гарантій, сприятиме забезпеченню законності у службовій діяльності, підвищенню престижу служби. Саме від успішного вирішення цього питання багато в чому залежить зниження рівня злочинності, а отже, і зміцнення правопорядку в державі у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у вирішення проблем правового захисту співробітників правоохоронних органів та їхніх родичів у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків внесли: М.І. Бажанов, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, С.Б. Гавриш, В.О. Глушков, І.П. Голосніченко, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, П.В. Замосковцев, В.С. Картавцев, О.М. Костенко М.Й. Коржанський, П.П. Михайленко,

М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, В.В. Сташис, В.І. Ткаченко, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун та інші.

Мета статті – дослідження сучасного стану правового захисту співробітників правоохоронних органів від протиправних посягань та помсти з боку злочинців.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року до співробітників правоохоронних органів належать: працівники прокуратури, органів внутрішніх справ, СБУ, митних органів, органів охорони державного кордону, державної податкової служби, органів і установ виконання покарань, органів державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони [2].

Слід зауважити, що проблема захисту правоохоронців має глобальне значення. Зокрема, можна говорити про те, що рівень злочинності проти них зростає в усьому світі. Важливість рішення цієї проблеми визнається й на міжнародному рівні. Зокрема, в ухваленому 17 грудня 1979 року резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/169 Кодексі поведінки посадових осіб стосовно підтримання правопорядку вказується, що загроза життю і безпеці посадових осіб щодо підтримання правопорядку повинна розглядатись як загроза стабільності у цілому. Отже, передбачення у кримінальних кодексах держав відповідальності за посягання на діяльність працівників правоохоронних органів узагалі та у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків є необхідним і таким, що відповідає нормам міжнародного права. Вивчення норм законодавств про кримінальну відповідальність іноземних держав засвідчує, що фактично у кожній із них передбачається відповідальність за насильство, погрозу чи опір щодо працівників правоохоронних органів. Наприклад, у Модельному кримінальному кодексі США, прийнятому у 1962 році, який є правовим орієнтиром для законодавства про кримінальну відповідальність окремих штатів, передбачені такі злочини проти працівників правоохоронних органів: перешкоджання правозастосуванню або здійсненню іншої державної функції (§ 242.1), опір арешту або іншому виду правового примусу (§ 242.2), перешкоджання затриманню або судовому переслідуванню (§ 242.3). У штаті Техас до злочинів проти поліції також належать: відмова від ідентифікації; опір ареш-

ту, обшуку або транспортуванню; ухилення від арешту або затримання; перешкоджання затриманню або судовому переслідуванню; втеча з-під варти; втручання у службові обов'язки; об'єзда державного службовця. У штаті Нью-Йорк у 2005 році навіть був прийнятий окремий Статут про злочини проти поліції. Країни романо-германської системи права також містять відповідні норми у своєму законодавстві про кримінальну відповідальність. Наприклад, секція 113 Кримінального кодексу Німеччини передбачає кримінальну відповідальність за опір працівникам правоохоронних органів, а секція 114 КК Німеччини за опір особам, прирівняним до працівників правоохоронних органів. З іншого боку, аналіз правових норм іноземних країн щодо закріплення кримінальної відповідальності за посягання на життя працівника правоохоронного органу засвідчує, що не всі держави передбачають відповідальність за вказаний злочин. Так, дослідження, проведене Д.Ю. Гуренком, щодо цього питання засвідчує, що окрему норму щодо посягання на життя працівника правоохоронного органу містять кримінальні кодекси Російської Федерації, Киргизької Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Казахстан, Азербайджанської Республіки і Республіки Болгарія. Кримінальні кодекси Республіки Вірменія, Грузії, Латвійської Республіки, Туркменістану, Республіки Узбекистан, Естонської Республіки, Литовської Республіки та Республіки Молдова серед кваліфікуючих ознак умисного вбивства містять таку ознаку, як убивство особи у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку. Інші проаналізовані науковцем кримінальні кодекси іноземних країн не містять окремої норми щодо посягання на життя працівника правоохоронного органу [3, с. 13–15].

Під правовою гарантією захисту прав співробітників правоохоронних органів ми розуміємо передбачені законодавством юридичні засоби, механізми (презумпції) і процедури, що забезпечують можливість співробітниками правоохоронних органів, усупереч тим перешкодам та небезпекам, які виникають, впевненого й ініціативного виконання покладених на них обов'язків. Гарантії правового характеру встановлюються нормативно-правовими актами України та застосовуються у різних галузях права.

На захист співробітників правоохоронних органів спрямовані і норми чинного кримінального законодавства. Необхідність особливого кримі-

нально-правового захисту працівників правоохоронних органів зумовлюється тим, що їхня діяльність спрямована на захист життя, прав і свобод людини, запобігання правопорушенням і злочинності, на зміцнення правопорядку.

Зміст кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності є системою норм Кримінального кодексу України щодо відповідальності за посягання на працівника правоохоронних органів під час виконання ним службових обов'язків (ст. ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349), та системою норм, які регулюють застосування цими працівниками вогнепальної зброї, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, вибудовуються із положень обставин, що включають злочинність діяння.

Слід додати, що під охороною кримінального закону мають перебувати також і родичі працівників правоохоронних органів, що є додатковою гарантією захисту цих осіб та забезпечення бездоганного виконання ними своїх обов'язків з охорони правопорядку. Так, у літературі відзначається, зокрема, що для забезпечення повноти захисту відносин щодо належного виконання працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків від впливу (йдеться про намагання впливати на їхню правомірну службову діяльність), який може відбуватися через посягання на майно особи, інтереси якої мають істотне значення для правоохоронця, вказівку у ст. 347 КК на близького родича як потерпілого доцільно замінити вказівкою про близьку правоохоронцеві особу, а у ст. 348 КК, крім посягання на життя працівника правоохоронного органу, має бути криміналізоване також посягання на життя близьких йому осіб (а не лише «близьких родичів», як це передбачає чинна редакція зазначеної норми) [1, с. 38].

Кримінальний кодекс України лише частково включає ті норми, які повинні бути поставлені на захист правоохоронної діяльності. Виявлення та усунення недоліків кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності дозволять зменшити масштаб такого негативного явища, як помста та посягання на працівників правоохоронних органів, створити нові норми, спрямовані на ефективну протидію злочинної діяльності [5, с. 24].

Вивчення чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства, аналіз науково-теоретичних джерел дозволяє вести мову про те, що межі кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності в майбутньому доцільно роз-

ширити. Зокрема, на це вказує невідповідність формулювання назви розділу, який передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти правоохоронців, та змісту його приписів [1, с. 39].

В Особливій частини КК передбачаються норми захисту правоохоронної діяльності тільки в чотирьох розділах: у розділі XVIII «Злочини проти правосуддя», у розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» (ст. 258 Кримінального кодексу), частково в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» (ч. 2. п. 8 ст. 115 КК) і в розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» (ст. 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350 КК) [4].

У розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України ст. 115 ч. 2 п. 8 умисне вбивство особи під час виконання службового або громадського обов'язку кваліфікується як убивство, вчинене в тих випадках, коли намір убивства був викликаний професійною діяльністю, зокрема службовою, потерпілого. Мотивом убивства може бути арешт винного потерпілою особою, у зв'язку з виконанням свого професійного обов'язку. Згідно з п. 8 ч. 2 ст. 115 злочини кваліфікуються лише в тих випадках, коли дії потерпілого були правомірними. Отже, якщо особа, що перебуває на службі у правоохоронних органах, навмисно провокує винного на вчинення злочину, погрожуючи йому, з огляду на своє професійне становище, тоді ця обставина для винного може вважатися пом'якшувальною. Слід погодитись із В.І Осадчим, що для кращого захисту працівників правоохоронних органів під час виконання ними своїх службових обов'язків, потрібно додати у ст. 115 як обтяжуючу обставину вбивство винним працівника правоохоронного органу за умови, що він наперед знав про професійну діяльність потерпілого [5, с. 24].

У розділі XV Особливої частини КК «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» передбачається захист від посягань як на діяльність правоохоронних органів, так і на діяльність об'єднань громадян. Коло злочинних посягань тут надзвичайно широке. Це, наприклад, «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» (ст. 345 КК), «Опір представникові влади, представникові правоохоронного

органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» (ст. 342 КК).

Водночас цей розділ КК не передбачає відповідальності за посягання, які спрямовані виключно проти авторитету цих суб'єктів, зокрема й проти авторитету правоохоронців. Між тим, історії кримінального права та зарубіжному законодавству відповідні посягання і приклади їх заборон відомі. Це, зокрема, норми про відповідальність за образи працівників правоохоронних органів. Так, образа як протизаконна поведінка принижує честь і гідність особи чи її близьких, підриває її авторитет перед іншими членами суспільства, зачіпає почуття самоповаги. Таким чином, вчинена щодо правоохоронця вона здатна вплинути на його службово-професійну діяльність та змінити ставлення інших осіб до авторитету правоохоронного органу, котрий він представляє [1, с. 35].

З огляду на розділ XVIII КК «Злочини проти правосуддя» доцільно створити єдиний захист правоохоронної діяльності в окремому розділі Кримінального кодексу. Отже, доречно було б встановити єдиний кримінально-правовий захист працівників усіх державних органів правопорядку під час дотримання, розробки та прийняття цих норм.

Передбачена в розділі III Особливої частини КК «Злочини проти волі, честі та гідності особи» відповідальність за торгівлю людьми або інші незаконні угоди щодо людини (ст. 149 КК) є недостатньо конкретною, оскільки в зазначеній статті не згадуються працівники правоохоронних органів, які також можуть постраждати від цього злочину.

Підсумовуючи, на нашу думку, слід доповнити наявні норми Кримінального кодексу більш суворими санкціями за насильницькі злочини проти службовців правоохоронних органів.

Висновки і пропозиції. Запобігання злочинності – це одне з багатьох завдань, які стоять перед суспільством і державою. Досягнення будь-яких позитивних результатів у цій сфері неможливе без належного гарантування правового захисту співробітників правоохоронних органів.

Ризик – як фізичний, так і психологічний – є невід'ємною складовою професійної діяльності правоохоронця. У зв'язку з цим проведення спеціальної роботи щодо зменшення цього ри-

зику до мінімальної межі є надзвичайно важливим. Але така робота буде не ефективною без встановлення і підтримання на державному рівні правового статусу співробітників правоохоронних органів як представників державної влади, реалізації гарантій, наданих їм з боку держави в зв'язку з виконанням від її імені особливої функції – охорони прав і свобод громадян, суспільства і держави від протиправних та інших посягань. Не викликає сумнівів той факт, що встановлення і належна реалізація державою гарантій правового і соціального захисту правоохоронців у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків безпосередньо пов'язані з необхідністю постійного підвищення престижу служби, ефективним виконанням покладених на співробітників цих органів задач і функцій.

Список використаної літератури:

1. Гусаров С.М. Кримінально-правовий захист працівників правоохоронних органів: сучасний

стан та перспективи вдосконалення / С.М. Гусаров // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 3 (11). – С. 34–43.

2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 3781–XII.
3. Запобігання злочинам проти працівників органів внутрішніх справ України під час несення служби : [наук.-метод. реком.] / [укл. С.О. Андренко, Є.О. Гладкова]. – Харків : ХНУВС, 2014. – 72 с.
4. Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В.Т. Малярєнка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. 2-е, переробл. та доповн. – Харків : Одиссей, 2004. – 1152 с.
5. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.І. Осадчий. – К., 2004. – 36 с.

Градецкий А. В. Правовые гарантии защиты сотрудников правоохранительных органов

В статье рассматриваются вопросы, связанные с недостатками законодательного обеспечения правоохранительной деятельности, анализируется структура нормативно-правовой базы, подчеркивается необходимость принятия дополнительных уголовно-правовых мер по защите сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: *правопорядок, правоохранительная деятельность, правоохранительные органы, уголовное законодательство, защита, правовые гарантии, Уголовный кодекс Украины.*

Gradeckiy A. V. Legal guarantees concerning the protection of law enforcement officials

The article concerns the issues regarding the shortcomings of the legislative guarantees of law-enforcement activities. The structure of regulatory legal base of protection of staff of law-enforcement bodies is analyzed.

Key words: *rule of law, law enforcement, criminal law, protection of legal guarantees, Criminal Code of Ukraine.*